

18 May Beynəlxalq Muzeylər Günüdür

"Uşaqlığım bu dağların, qayaların üstündə keçib... Bəzən düşünürəm ki, buranın hər qarşısını, çığırını, dolanbaclarını, keçidlerini gözüyümlə təsvir edə bilərəm... Özümü tanıyandan bu dağlarda, dərələrdə, çəmənlərdə qaçıb oynadım, onların qoynunda böyüdüm, yetkinləşdim, qocaldım... İndi də hər fürsətdə təbiətə qayıdıb, hüzuru, mənəvi rahatlığı gəzirəm. Ahıl yaşama qədər evimdə topladığım qiymətli daşlara, qədim sikkələrə, kəndin tarixini gözdə saxlayan digər dəyərli nümunələrə baxdıqca, sanki ötən əsrlərə səyahət edirəm..."

Hacıbala Bədəlov hər daşı bir tarix olan Qubanın Xınalıq kəndinin ağsaqqal sakinlərindən biridir. Ulu babaları da bu kənddə yaşayıb. Elə onların irsini, yurdunun tarixini yaşatmaq üçün topladığı qədim eksponatlarla "muzey" içərisində muzey" yaradıb. Xınalıqta səfər edən istənilən şəxs bu muzeylə tanış ola bilər...

Beynəlxalq Muzeylər Günü ərəfəsində Xınalıqta səfərimiz zamanı biz də həm canlı muzeyi xatırladıqdan bu kəndin həyatı, həm də Hacıbala kişinin yaratdığı muzeydən əlavə iki digər muzeylə ətraflı tanış olduq.

Deniz səviyyəsindən 2300 metr yüksəklikdə olan qədim oba

Nadir, qiymətli əşyalar var ki, onların hansısa muzey rəflərində kütülməyə təhvil verilməsi mütləqdir. Çünki insanlar tarixi qədimliyi yalnız həmin dövrdən qalan nümunələrə baxarkən anlaya birlər. Fəqət bəzən də olur ki, bir məkan özü başdan-ayağa muzey kimi, açıq səma altında, içi dolu xəzinə formasında yadigar qalır. Qubanın Xınalıq kəndi kimi...

Deniz səviyyəsindən 2300 metr yüksəklikdədir. Muzeylər günündə məhz bu kəndi seçməyimiz də əbəs yere olmadı. Xınalıq hər daşında tarix yaşayan, hər qarşısında mədəniyyət aşlayan xalis muzeylərdəndir. Buranın eksponatları isə ta Qəçrəşdən sıralanmağa başlayır...

Təbiətin oyanan vaxtında Xınalıqta səfərin ayrı yeri var. Yol boyu yaşıl rəngin müxtəlif çalarları ilə rəslənmiş. Böyük Qafqazın növbəti dağlarının arası ilə üzüyuxarı qalxdıqca, ecazkar mənzərənin rəngarəngliyi daha da çoxalır. Tam zirvəyə qalxıb özəmətlə mənzərəyə tamaşa etdikcə insanın sanki könlü açılır.

Kəndin girişində bizi qarşılayan "Xınalıq" Dövlət Tarix-Memariq və Etnoqrafiya Qoruğunun direktoru Həsən Ağayev öncə Xınalıq tarixindən söhbət açır. Onun sözlərinə görə, bu kənd elə qədimliyi malikdir ki, arxeoloji qazıntılarda tapılan hər əşyada tarix bir dövr daha geriyyə adlayır. Son araşdırmalara əsasən, ilkin məskunlaşmanın Tunc dövründən, eramızdan əvvəl IV minillikdən başladığı sübuta yetirilib. Kənddəki arxeoloji qazıntılara 2012-ci ildən başlanılıb. Hazırda bu yöndə aparılan işlər arxeoloq İdris Əliyev rəhbərlik edir.

Xınalıqın adı Qafqaz Albaniyası dövründə Kətiş kimi qeyd edilir. Özlərini Nuh peyğəmbərin nəslindən sayan, "kətidid" adlandırılan 26 alban tayfasından biri olduğu vurğulanı. Xınalıq adına ilk dəfə yazılı mənbələrdə XV əsrdə Mahmud Əl Xınalıqın "Sırvan və Dağıstan hadisələri" adlı əlyazmasında rast gəlinir. O, özünü Xınalıqlı təxəllüsünü götürmüşdü. Lakin bu yerin adının əsas qaynağı məlum deyil. Bəzi tarixçilərin fikrincə, Xınalıqın yaranması Albaniya şəhəri olan Xena ilə əlaqədardır. Sonrakı dövrlərdə də müxtəlif mənbələrdə kəndə bağlı faktlar öz əksini tapıb.

Xınalıq zəngin xəzinəyə bənzəyir. Hər daşından tarix tapılır. Maraqlısı odur ki, sovet dövründə kənd "heç bir arxeoloji əhəmiyyətə malik deyil" damğası ilə sənədlərdə möhürlənib kənar atılıb. Hazırda aşkarlanan çəşid-çəşid dünya əhəmiyyətli tapıntıları qoruğun fonduna saxlanılır. Müxtəlif qəbirlərdən və yaşayış yerlərindən əldə edilən əşyaların bir qismi 2017-ci ildən elə kəndin girəcəyindəki Arxeoloji Muzeydə saxlanılır. Həsən Ağayev bildirir ki, eramızdan əvvəl III minilliyə aid tunc bilərəklər, sığalar, balıqulağı, domino tipli muncuqlar, simükdən hazırlanmış dəsiçilər, bizlər qədim yaşayış məskəni olan Zanqardan tapılıb.

Muzeyin divarları kənd camaatının toxuyub hədiyyə etdiyi xalçalarla bəzədilib. Xüsusi əhəng qatan xalçalar buranı daha doğma bir məkana çevirir. Qədim qəbiristanlıq, kurqanlardan ta-

pılan əşyalardan savayı digər rəfləri Orta əsrlərə aid xınalıqların möisət və təsərrüfatda istifadə etdikləri alətlər tutur. Direktor söyləyir ki, biçində kəndlilərin ən əvəzolunmaz vasitəsi vəl olub. Xırmanda sünbülü dəndən ayırmaq üçün nəzərdə tutulan bu alət heyvan qoşularaq hərəketə gətirilirdi. Digər cərgələrdə sıralanan qayçı, bıçaq, oraqlar, möisət üçün nəzərdə tutulan digər qablar isə sanki insanı həmin dövrlərə qaytarırdı.

Muzeydə qovluqlara yığılan köhnəli vərəqlər də diqqətimizi çəkir. Həsən Ağayev bildirir ki, bu əlyazmalar müxtəlif yerlərdən, xüsusilə məscidlərdən tapılmış məktublardır, qeydlərdir. Onların əksəriyyəti cırıqlı, xırdalanmış formada. Bir çoxlarının hissələri tapılıb birləşdirilərək oxuna-çaq hala gətirilib.

Hissələri bərpə etdirilən əlyazmaların surəti çap edilərək elektron variantları hazırlanıb.

Pillələri evlərlə qorunan qədim mədəniyyət, kətiş əlifbası

Eramızdan əvvəldən Orta əsrlərə qədər olan dövrü bu muzeydə tamamlayıb XXI əsrin Xınalıqna qayıdırıq. Daşlı-kəskin yollarla küçələri gozirik.

Arxeoloji Muzey

Bələdçimiz İzzət Bağirov söyləyir ki, Xınalıqdakı tarixi evlər çay daşından hörülmüş xüsusi memarlıq quruluşundadır. Pilləli formada bir-birinin üst cərgəsində salınan evlərin damı da köhnə üslubuna yenidən qaytarılır. Buradakı tikililərin 200-dən 400-ə qədər yaşı var. Həmçinin əldə edilən tarixi sənədlərdə görünür ki, əksər evlər aynabəndli olub. Kəndin qorluq hissəsinin yenidən tarixi görünüşünə qaytarılması üçün evlərin bərpası prosesi həyata keçirilir. Bu il daha 19 evin öz əzəli formasına qaytarılması planlaşdırılıb. Təxmin edilir ki, 7-8 ilə bütövlükdə qədim görünüşü görmək mümkün olacaq.

Xınalıq kəndi iki hissədən ibarətdir. Qoruğa daxil olan qədim ərazidə evlər yalnız xüsusi standartlarla tikilə bilər. Artıq hissə olundu ki, günortadan azca keçsə də, hava soyumağa başlamışdı. Axsama doğru isə bahar sənirliyindən daha çox payız soyuğu hiss olunacaqdı. Bəlkə də elə bu soyuq qarşısında başı qarlı dağlardan üzü sarı gəlirdi.

Tinlərdən birini döndürə əsrlərin yadigar olan ötrili tünd çörəyinin iynə qorq oluruq. Xınalıqda bişən dadlı tünd çörəyindən bir parça qoparıb xəmirli tündirə yapan xanıma təşəkkür edərək yolunuzu davam etdirin. İrəliləyən yolla döngələrdən burulub kəndin ikinci bir muzeyinə - Tarix-Etnoqrafiya Muzeyinə gəlib çatırıq. Hər qarşı tarix olan kənddə iki muzeyin olması heç də təəccüblü deyil.

Tarix-Etnoqrafiya Muzeyi 2001-ci ildən fəaliyyətdədir. Burada çəşidli eksponatlar əsl milli-ətnik kimliyi üzə çıxır. Muzey Xəlilrəhman Cabbarovun təşəbbüsü və yerli əhəlinin köməyi ilə yaradılıb. Hər bir ocaqdan toplanan maddi nümunələr, maraqlı əsərlər sağdığını işıqlarla diqqəti üzünə çəkir. Buradakı yerli sakinlərə məxsus müxtəlif gil, mis qablar, daş ütlər, silahlar, qılınclar, nizələr zəngin mədəniyyətin göstəriciləridir. Digər vitrinlərdə isə

Tarixin və mədəniyyətin XINALIQ ZİRVƏSİ

Bizi dağlarda axtarın...

XV əsrdən XX əsrin əvvəllərinə qədər tarixləşən Osmanlı türkcəsində, farsca, ərəbcə əlyazmalar toplusu sığdırılır. Sovet dövrü istilası zamanı bu kitablar gizlədilib, sonralar evlərin damlarından, qəbirlərdən ortaya çıxarılıb. Tapılan kitablardan da aydın olur ki, kəndin keçmişini əl ilə saxlayan oba.

Muzeyi gözdəkcə divardan asılan kətiş əlifbası nəzərə çarpır. Xınalıq dilində danışan xalqın öz əlifbalı da var. İzzət Bağirov qeyd edir ki, bu əlifbanın hazırlanmasında Frankfurt şəhərində yerləşən Höte Universitetinin elmi işçisi Monika Rind Pavlovskinin əvəzsiz xidmətləri olub. O, uzun müddət Xınalıqda yaşayaraq dili öyrənib və bütün səsələrin əhatə olun-

muşdur. Kənddə indiki nisbətən evlərin sayı azalsada, əvvəllər yaşayış yerləri bir-

gəyir qeyd etdi ki, statistiklara əsasən, Azərbaycanda bu qış növbədən cəmi 86 ədəd qalıb. Hazırda onların əksəriyyəti şimal zonalıdır. Üz tutub. Kərkəslər Böyük Qafqazın sıldırım qayalarında yuva quraraq özlərini məskən salıb. Nadir kəndə köç edən də məhz elə nadir quşlar ola bilər.

Həqiqətən də bura kəndin ən yüksək zirvəsi idi. Nəzərləri çevirib ayaqlar altında qalan evlərə, Xınalıqda baxdıqca insan heyretləndirici mənzərəni səmən seyr edirmiş kimi hissələrə qorq olursan.

Kənddə indiki nisbətən evlərin sayı azalsada, əvvəllər yaşayış yerləri bir-

gəyir qeyd etdi ki, statistiklara əsasən, Azərbaycanda bu qış növbədən cəmi 86 ədəd qalıb. Hazırda onların əksəriyyəti şimal zonalıdır. Üz tutub. Kərkəslər Böyük Qafqazın sıldırım qayalarında yuva quraraq özlərini məskən salıb. Nadir kəndə köç edən də məhz elə nadir quşlar ola bilər.

Qoçaq xalqın qədimlərdən bəri dəyişməyən işgüzarlığı

Xınalıqda 30 faiz oksigen çatışmazlığı olduğundan sakinlərə verilən məvəciblərin miqdarı da 30 faiz çoxdur. Dağlar qoynunda yaşayan əhəlinin əsas məşğuliyyəti maldarlıq, qoynunluq, kənd təsərrüfatıdır.

Tarix-Etnoqrafiya Muzeyi

duğu 49 hərfdən ibarət əlifbanı təkmilləşdirib. Hazırda bu əlifba ibtidai sınıf proqramına daxil edilib və bu dil də dərslik də mövcuddur.

Muzeydəki hər eksponata diqqətlə baxıb yaddaşıma həkk etdikdən sonra buradan ayrılıb yenidən səfəli təbiətə qayıdırıq.

Xınalıqda yaz gec gəlir, yay isə tez bitir. Artıq hissə olundu ki, günortadan azca keçsə də, hava soyumağa başlamışdı. Axsama doğru isə bahar sənirliyindən daha çox payız soyuğu hiss olunacaqdı. Bəlkə də elə bu soyuq qarşısında başı qarlı dağlardan üzü sarı gəlirdi.

Tarix boyu bir çox dirlərə etiqad edən xalq

Xınalıqlılar müsəlman olaraq dinə çox yaxındırlar. Bunu buradakı dini məbədlərin çoxluğu da sübut edir. Əvvəllər burada Ay məbədlərinin olması isə qazıntılarda tapılan abidələrə məxsus simvollar aşkara çıxarıb. Həmin simvolların biri də elə fondada saxlanılır. Ümumilikdə kənddə pirlərin, türbələrin, məscidlərin sayı çoxdur. Onlardan birinə - kəndin ən hündür yerində yerləşən Abu Müslüm Cümə məscidinə də baş çəkirik.

Məscidin tarixi IX-X əsrlərə aid edilir. Dini məbədin girişinin çöl hissəsindəki divarda Zərdüştliyə dair simvollar var. Runik əlifbasına sax yazı nümunələrindən iki parça elə məs-

Hacıbala Bədəlovun şəxsi muzeyi

birinə o qədər sıx yerləşib ki, damların üzərindən adlayıb ən yüksək təpədə kəndin yamaclarına enmək olurmuş. Sovet dövründə Xınalıqda dağların arasından yol kəçilsə də, tez-tez qayalardan düşən daşlar yolu yarasız hala salıb. Yolsuzluq, şəraitisizlik isə kənddən insanların sürətlə köç etməsinə səbəb olub. 2006-cı ildən salınan yeni asfalt yol xınalıqlıları yurdlarına yenidən qaytarıb. Qışı sərt keçən kəndin rayon mərkəzi ilə əlaqələri 4 fəsil təmin edilir. Bununla da qarın metr-lərə yağıdığı bu kənddə bütün işlər daim fasiləsiz öz axarı ilə davam edir.

Bu zirvədə olarkən qarlı dağlarda süzən neqli kəsilməkdə olan kərkəslərə baxmaq da nəsimimiz oldu. İzzət Ba-

ğirov evlərinin divarlarına hörürdülər. Məhz Hacıbala Bədəlovun topladığı alətlər də Xınalıqdakı evlərdən aşkarlanan tapıntılardır.

Ev muzeyinin ən nadir eksponatı 1920-ci ilə aid xalçadır. Xalqın üzərindəki aypara simvolunun içərisində Xınalıq yazısı, mərkəzində isə Azərbaycanın 3 rəngli bayrağı həkk edilmiş. Repressiyalar zamanı öləndən-ələ keçən xalça cırıqlı. Təsədüfi şəkildə bu xalçanı tapan Hacıbala kişi isə xanımı ilə birlikdə onu yenidən əsl görkəminə qovuşdurub.

Bədəlovlar ailəsi Xınalıqda gələnlər turistik evlərdə qonaq etməkdən də böyük zövq alırlar. Hətta ayrıca gecələmək üçün ziyarətçilərə otaq da ayırırlar. Hacıbala kişinin bir xatirə

dəfəri də var. Onları ziyarətə gələnlər hər bir şəxs bu dəftərə öz ürək sözlərini yazır. Elə biz də xınalıqların həmin günkü qonağı olaraq könlümüzün keçənləri sətirlərə düzüb xudaha-fizləşdik.

Zəhmətsevər əhali, fədakar müəllimlər, məktəbdə qalan uşaqlar

Kəndin yuxarısından aşağıya uzanan cığır Xınalıqın yeni yaşayış məskəni çadır. Burada yeni tikililərdən əlavə məktəb də yerləşir. Ucaq dağ kəndində belə bir məktəbin olması xüsusilə yaşayış səviyyəsini nisbətən yüksəldir.

İnternet tipli təhsil ocağının direktoru Yunis Dəmirov bildirir ki, hazırda məktəbdə 248 nəfər şagirddən ibarət 14 sinif var. Şagirdlərdən 30 nəfəri dərslərini müddətdə məktəbdə qalır. Məktəbdə qalan şagirdlər qonşu kəndlərdən və ya ailələri köçəri maldarlıqla məşğul olanlardır.

Məktəbin həyatına daxil olanda təəssüf idi. Uşaqlar da dərslərini fasilələrdən istifadə edərək həyatda oynayırdılar. Çöhrələrindəki xoşbəxtlik heç bir füsunkarlığın özünü onlara yaşada bilməzdi. Məktəbin 2007-ci ildən yeni formada tikilərək şagirdlərə təqdim edilməsi onların dərslərini onlara maraqlı artırıb. Direktor vurğulayır ki, əvvəllər müşahidə edilən xoşbəxt mənzərə indi yaşamır: "Əvvəllər kənddə qızların məktəbə gəlməsinə ailələr yox düşməsinə idi. Hazırda məzunlarımızdan savayı 7-8 qız yetişməyimiz ölkəmizin öndөгөndə universitetlərinə təhsil alırlar. Hətta xaricdə təhsillərini davam etdirən xınalıqlı gənclərimiz də var".

Bir çox şagirdin həyatında önəmli rol oynayan müəllimlərdən biri Səxavət Sultanova həmsöhbət oluruq. İngilis dili fənnindən dərslərini müəllim qeyd edir ki, kənddə salınan yeni yol və müasir standartlarla inşa edilən məktəb təhsildə böyük dönüşə səbəb olub: "Yolun olmaması əhalini kənddən uzaq salır, şəraitisiz məktəb isə şagirdləri təhsildən ayırırdı. Hətta əvvəlki vaxtlarda magistratura təhsili alan şagirdlərə, ümumiyyətlə, rast gəlinirdi. İndi isə ali təhsillərini başa vuran məzunlarımızın soruşları yüksək yerlərdən gəlir".

Səxavət Sultanov deyir ki, kənddə "repetitor" hazırlığına rast gəlmədiyindən müəllimlər universitetə hazırlaşan abituriyentlərə heç bir mənfəət gözləmədən əlavə məşğul olurlar. Məktəbdə dərslər müəllimlərdən kəndin sakinləri ilə əlaqəli deyil, digər bölgələrdən ezaq olunanlar da var. Hətta öyrənirik ki, Xınalıqda ezamiyyə olan cavan xanım müəllimlərdən biri də elə xınalıqlı bir böylə ailə həyatı qurub.

Məktəbin müəllim həyatını narahat edən əsas məqam Xınalıq dilinin aqibətidir. Bu məskən öz dili olan yeganə kəndlərdəndir. Xınalıq dilinin bənzərinə heç yerdə rast gəlmək

zəhmətsevər əhali, fədakar müəllimlər, məktəbdə qalan uşaqlar

Kəndin yuxarısından aşağıya uzanan cığır Xınalıqın yeni yaşayış məskəni çadır. Burada yeni tikililərdən əlavə məktəb də yerləşir. Ucaq dağ kəndində belə bir məktəbin olması xüsusilə yaşayış səviyyəsini nisbətən yüksəldir.

İnternet tipli təhsil ocağının direktoru Yunis Dəmirov bildirir ki, hazırda məktəbdə 248 nəfər şagirddən ibarət 14 sinif var. Şagirdlərdən 30 nəfəri dərslərini müddətdə məktəbdə qalır. Məktəbdə qalan şagirdlər qonşu kəndlərdən və ya ailələri köçəri maldarlıqla məşğul olanlardır.

Məktəbin həyatına daxil olanda təəssüf idi. Uşaqlar da dərslərini fasilələrdən istifadə edərək həyatda oynayırdılar. Çöhrələrindəki xoşbəxtlik heç bir füsunkarlığın özünü onlara yaşada bilməzdi. Məktəbin 2007-ci ildən yeni formada tikilərək şagirdlərə təqdim edilməsi onların dərslərini onlara maraqlı artırıb. Direktor vurğulayır ki, əvvəllər müşahidə edilən xoşbəxt mənzərə indi yaşamır: "Əvvəllər kənddə qızların məktəbə gəlməsinə ailələr yox düşməsinə idi. Hazırda məzunlarımızdan savayı 7-8 qız yetişməyimiz ölkəmizin öndөгөndə universitetlərinə təhsil alırlar. Hətta xaricdə təhsillərini davam etdirən xınalıqlı gənclərimiz də var".

Bir çox şagirdin həyatında önəmli rol oynayan müəllimlərdən biri Səxavət Sultanova həmsöhbət oluruq. İngilis dili fənnindən dərslərini müəllim qeyd edir ki, kənddə salınan yeni yol və müasir standartlarla inşa edilən məktəb təhsildə böyük dönüşə səbəb olub: "Yolun olmaması əhalini kənddən uzaq salır, şəraitisiz məktəb isə şagirdləri təhsildən ayırırdı. Hətta əvvəlki vaxtlarda magistratura təhsili alan şagirdlərə, ümumiyyətlə, rast gəlinirdi. İndi isə ali təhsillərini başa vuran məzunlarımızın soruşları yüksək yerlərdən gəlir".

Səxavət Sultanov deyir ki, kənddə "repetitor" hazırlığına rast gəlmədiyindən müəllimlər universitetə hazırlaşan abituriyentlərə heç bir mənfəət gözləmədən əlavə məşğul olurlar. Məktəbdə dərslər müəllimlərdən kəndin sakinləri ilə əlaqəli deyil, digər bölgələrdən ezaq olunanlar da var. Hətta öyrənirik ki, Xınalıqda ezamiyyə olan cavan xanım müəllimlərdən biri də elə xınalıqlı bir böylə ailə həyatı qurub.

Məktəbin müəllim həyatını narahat edən əsas məqam Xınalıq dilinin aqibətidir. Bu məskən öz dili olan yeganə kəndlərdəndir. Xınalıq dilinin bənzərinə heç yerdə rast gəlmək

Səxavət Sultanov deyir ki, kənddə "repetitor" hazırlığına rast gəlmədiyindən müəllimlər universitetə hazırlaşan abituriyentlərə heç bir mənfəət gözləmədən əlavə məşğul olurlar. Məktəbdə dərslər müəllimlərdən kəndin sakinləri ilə əlaqəli deyil, digər bölgələrdən ezaq olunanlar da var. Hətta öyrənirik ki, Xınalıqda ezamiyyə olan cavan xanım müəllimlərdən biri də elə xınalıqlı bir böylə ailə həyatı qurub.

Məktəbin müəllim həyatını narahat edən əsas məqam Xınalıq dilinin aqibətidir. Bu məskən öz dili olan yeganə kəndlərdəndir. Xınalıq dilinin bənzərinə heç yerdə rast gəlmək

mümkün deyil. Hətta dünya dillərində olan bütün səs-lər bu dildə ehtiva olunub. Dilin məhvi isə eyni zamanda bir etnik qrupun məhvi ilə noticələndə bilər. Buna görə də, bu istiqamətdə əsaslı araşdırmalar aparılmalı, əbədiyyini qorumaq üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Qədim kəndin atayında durub son dəfə əsrarəngizliyə tamaşa edib, təniz dağ havasını ciyərlərimizə çəkərək Xınalıqdan ayrılırdıq. Böyük Qafqaz dağlarının suyu da, havası da, mənzərəsi də bizə bəşqadır. Bir görən, bir də o gözəlliklərin ağuşundan qayıtmaq istəmir...

Aydan XƏLİLOVA, "Azərbaycan" Bakı-Xınalıq-Bakı